

MOVIY RANGTASVIR USULLARI VA UNING BADIY-OPTIK XUSUSIYATLARI

Namangan Davlat Universiteti

San'at va sport fakulteti

Tasviriy san'at va dizayn kafedrası

60210400- Dizayn: sanoat diyani yo'nalishi

DIZ-AU-23 guruh talabasi

Aripov Nizomiddin Baxtiyor O'g'li

aripovnizomiddin1011@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada moviy rangning tasviriy san'atdagi o'rni, moviy pigmentlarning tarixiy taraqqiyoti hamda ularni qo'llashning asosiy texnik usullari (lessirovka, alla prima, impasto, optik aralashtirish) tahlil qilinadi. Moviy rangning fiziko-optik tabiati — to'lqin uzunligi, sovuq rang sifatidagi chekinish effekti, havo (atmosfera) perspektivasidagi vazifasi va simultan kontrast hodisasi badiiy amaliyot bilan o'zaro bog'liqlikda yoritiladi. Shuningdek, moviy rangning O'zbekiston me'morchiligi va rangtasvir maktabidagi milliy-estetik talqini ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari rangshunoslik, rangtasvir kompozitsiyasi va badiiy ta'lim metodikasini takomillashtirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: moviy rang, ultramarin, kobalt, lessirovka, alla prima, optik aralashtirish, havo perspektivasi, sovuq kolorit, simultan kontrast, rangshunoslik.

Аннотация. В статье анализируются роль синего цвета в изобразительном искусстве, историческое развитие синих пигментов и основные технические приёмы их применения (лессировка, алла прима, импасто, оптическое смешение). Физико-оптическая природа синего цвета — длина волны, эффект «отступления» холодного цвета, его функция в воздушной перспективе и явление симультанного контраста — рассматривается во взаимосвязи с художественной практикой. Отдельное внимание

уделено национально-эстетической трактовке синего цвета в архитектуре и живописной школе Узбекистана.

Ключевые слова: синий цвет, ультрамарин, кобальт, лессировка, алла прима, оптическое смешение, воздушная перспектива, холодный колорит, симультанный контраст, цветоведение.

Abstract. This article analyzes the role of blue in fine art, the historical development of blue pigments, and the principal technical methods of their application (glazing, alla prima, impasto, and optical mixing). The physical-optical nature of blue — its wavelength, the receding effect of cool colors, its function in aerial perspective, and the phenomenon of simultaneous contrast — is examined in relation to artistic practice. Special attention is given to the national-aesthetic interpretation of blue in the architecture and painting school of Uzbekistan.

Key words: blue color, ultramarine, cobalt, glazing, alla prima, optical mixing, aerial perspective, cool palette, simultaneous contrast, color science.

Krish: Rang — tasviriy san'atning eng qudratli ifoda vositalaridan biri bo'lib, asar mazmuni, kayfiyati va makoniy tuzilishini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ranglar tizimida moviy (ko'k) rang alohida mavqega ega: u inson idrokida osmon, suv, masofa va cheksizlik tushunchalari bilan uzviy bog'langan. Aynan shu sababli moviy rang asrlar davomida ilohiylik, osoyishtalik, sof ma'naviyat va teranlik ramzi sifatida talqin etib kelingan.

Moviy rangning badiiy imkoniyatlarini o'rganish ikki yo'nalishni qamrab oladi: birinchidan, uning moddiy asosi — pigmentlar tarixi va ularni qo'llash texnikasi; ikkinchidan, uning optik-psixologik tabiati — ko'rish a'zosi va idrok bilan bog'liq qonuniyatlari. Ushbu ikki jihatning o'zaro aloqadorligini ochib berish rangtasvir nazariyasi va amaliyoti uchun dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi yana shundaki, moviy rang O'zbekiston badiiy madaniyatida — Samarqand va Buxoro me'moriy obidalarining feruza gumbazlarida, koshinkorlik san'atida, miniatyura va zamonaviy rangtasvir maktabida — milliy estetikaning tayanch

unsurlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Binobarin, moviy rangtasvir usullarini ilmiy tahlil qilish badiiy ta’lim mazmunini boyitish va milliy kolorit an’alarini zamonaviy ijod bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODOLOGIYASI

Rang nazariyasiga oid fundamental qarashlar I.V.Gyotening «Ranglar haqida ta’limot» asarida ilgari surilgan bo‘lib, unda moviy rang «yorug‘lik bilan qorong‘ulik chegarasida» yuzaga keluvchi, kuzatuvchidan «uzoqlashuvchi» rang sifatida tavsiflanadi. V.Kandinskiy «San’atda ma’naviylik haqida» risolasida moviy rangni teranlik va ma’naviy intilish ramzi deb hisoblab, uning «ichkariga harakatlanuvchi» xususiyatini ta’kidlaydi. I.Itten rang kontrastlari tizimida moviyning sovuq qutb sifatidagi o‘rnini asoslab bergan bo‘lsa, J.Geyj va F.Pasturo rang madaniy tarixini, jumladan, moviy rangning Yevropa va Sharq san’atidagi evolyutsiyasini tadqiq etganlar. Pigmentlar texnologiyasi masalalari F.Boll, R.Mayer kabi mualliflar ishlarida yoritilgan.

O‘zbek san’atshunosligida rang masalalari milliy me’morchilik koshinkorligi, miniatyura koloriti hamda XX asr o‘zbek rangtasvir maktabi (jumladan, O‘.Tansiqboyev ijodi) misolida o‘rganilgan. Biroq moviy rangning texnik usullari va optik xususiyatlarini yaxlit tizim sifatida tahlil qiluvchi ishlar yetarli emas, bu esa mazkur tadqiqot zaruratini belgilaydi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, san’atshunoslik (formal-stilistik) tahlil, rangshunoslikning optik qonuniyatlariga tayangan nazariy umumlashtirish hamda amaliy-texnologik kuzatish metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Moviy pigmentlarning tarixiy taraqqiyoti. Moviy rangning san’atdagi taqdiri bevosita pigmentlar texnologiyasi bilan bog‘liq. Qadimgi Misrda miloddan avvalgi III ming yillikdayoq dunyodagi ilk sun’iy pigment — «Misr moviysi» (kalsiy-mis silikati) kashf etilgan. O‘rta asrlarda eng qimmatbaho pigment Badaxshon lazuritidan olinadigan tabiiy ultramarin bo‘lib, uning narxi oltin bilan tenglashtirilgan; shu bois Uyg‘onish davri

rassomlari uni asosan Bibi Maryam libosi kabi eng muqaddas obrazlar uchun ishlatganlar. Nisbatan arzon azurit va smalta esa devoriy suratlar hamda fon yechimlarida qo'llanilgan.

Yangi davr kimyosi moviy palitrani tubdan kengaytirdi: 1704-yilda tasodifan kashf etilgan «Berlin (Prussiya) moviysi» — temir-sianid asosidagi birinchi zamonaviy sintetik pigment — Yevropa va Yaponiya san'atiga (jumladan, Xokusay gravyuralariga) kuchli ta'sir ko'rsatdi. 1802-yilda L.J.Tenar kobalt moviysini, 1826-yilda J.B.Gime sun'iy ultramarinni yaratdi, XX asrda esa ftalotsianin moviysi sanoat va badiiy amaliyotda keng tarqaldi. Har bir pigment o'ziga xos rang tusi, shaffoflik darajasi va qoplash quvvatiga ega bo'lib, bu xususiyatlar muayyan texnik usulni tanlashni taqozo etadi.

2. Moviy rangning fizik-optik xususiyatlari. Spektrda moviy rang taxminan 450–495 nm to'lqin uzunligiga to'g'ri keladi va qisqa to'lqinli, yuqori chastotali nurlanish hisoblanadi. Qisqa to'lqinli nurlarning atmosferada kuchliroq sochilishi (Reley sochilishi) osmonning moviy ko'rinishini va uzoqdagi jismlarning ko'kimsir tusga kirishini izohlaydi. Rangtasvirda bu qonuniyat havo (atmosfera) perspektivasi tamoyilining asosini tashkil etadi: olis rejalar sovuq, oqartirilgan moviy-kulrang tushlarda, yaqin rejalar esa iliq va to'yingan ranglarda tasvirlanadi. Mazkur usul Leonardo da Vinchi tomonidan nazariy asoslangan va «sfumato» texnikasi bilan uyg'unlikda qo'llanilgan.

Moviy rangning yana bir muhim optik xossasi — chekinish (retsessiv) effektidir: ko'zning xromatik aberratsiyasi tufayli sovuq ranglar to'rpardada iliq ranglarga nisbatan boshqacha fokuslanadi, natijada moviy yuzalar kuzatuvchidan uzoqlashayotgandek idrok etiladi. Rassomlar bu xossadan kompozitsiyada fazoviy teranlik yaratish, shakllarni «nafas oldirish» va rejalararo munosabatni boshqarishda foydalanadilar. Bundan tashqari, M.E.Shevryol asoslagan simultan (bir vaqtdagi) kontrast qonuniga ko'ra, moviy o'zining to'ldiruvchisi bo'lmish to'q sariq (apelsin) rang yonida eng yuqori jarangdorlikka erishadi; Purkinye effekti tufayli esa g'ira-shira yorug'likda moviy tushlar nisbatan yorqinroq idrok etiladi, bu tungi manzaralar koloritida muhim ahamiyatga ega.

3. Moviy rangni qo'llashning badiiy-texnik usullari. Rangtasvir amaliyotida moviy rang bilan ishlashning quyidagi asosiy usullari shakllangan:

Lessirovka (shaffof qatlamli yozuv). Ultramarin va Berlin moviysi kabi shaffof pigmentlar yupqa, oynasimon qatlamlar holida quritilgan asos ustiga surtiladi. Pastki qatlamlardan o'tib qaytgan yorug'lik rangga ichki nurlanish va teranlik bag'ishlaydi. Ushbu usul Yan van Eyk, Titsian va Vermeer ijodida yuksak kamolotga erishgan: Vermeerning mashhur moviy yechimlarida ultramarin lessirovkasi ostidagi iliq tagrang (imprimatura) bilan o'zaro ta'sirlashib, betakror jilo hosil qiladi.

Alla prima (bir seansli yozuv). Bo'yoq nam holatda, qatlamlar quritilmasdan yoziladi; moviy tuslar to'g'ridan to'g'ri palitra yoki mato yuzasida qo'shni ranglar bilan qorishadi. Impressionistlar (K.Mone, O.Renuar) soyalarni qora bilan emas, aynan moviy va binafsha tuslar bilan talqin etib, plener yorug'ligining sovuq refleklarini shu usulda muhrlaganlar.

Impasto (qabariq, pastoz yozuv). Qoplash quvvati yuqori bo'lgan kobalt va seruleum kabi pigmentlar qalin, bo'rtma surtmalar bilan qo'yiladi; bo'yoq relyefi yorug'likni sochib, rang jarangiga moddiy kuch bag'ishlaydi. V.Van Gogning «Yulduzli tun» asaridagi to'lqinsimon moviy surtmalar bu usulning yorqin namunasidir.

Optik (puantilistik) aralashtirish. J.Syora va P.Sinyak ishlab chiqqan divizionizm usulida sof moviy nuqtalar boshqa rang zarralari yonma-yon qo'yiladi va aralashish bo'yoqda emas, kuzatuvchi ko'zida — to'rpardada yuz beradi. Natijada mexanik aralashmaga nisbatan tiniqroq va jarangdorroq kolorit hosil bo'ladi.

Monoxrom (yakkarang) yechim. Moviy rangning mustaqil obraz yaratish quvvati P.Pikassoning «moviy davri» (1901–1904) asarlarida — g'amginlik va inson dardining ramziy ifodasida, shuningdek, I.Klaynning maxsus patentlangan «xalqaro Klayn moviysi» (IKB) asosidagi monoxrom kompozitsiyalarida o'z isbotini topgan.

4. Moviy rang O'zbekiston badiiy madaniyatida. Markaziy Osiyo me'morchiligida feruza va lojuvard koshinlar gumbaz hamda peshtoqlarni osmon ranggi bilan uyg'unlashtirib, «yer va samo birligi» g'oyasini moddiylashtirgan. Samarqand, Buxoro va Xiva obidalarining moviy gumbazlari quyosh nurida tovlanib, masofadan havo qatlami bilan qo'shilib ketadi — bu hodisa yuqorida qayd etilgan havo perspektivasi qonuniyatining me'moriy in'ikosidir. Temuriylar davri miniatyurasida lojuvard osmon va

feruza fonlar kompozitsion teranlikning asosiy vositasi bo'lgan. XX asr o'zbek rangtasvirida O'.Tansiqboyev manzaralarida tog' silsilalari va suv havzalarining moviy-feruza talqini milliy koloritning o'ziga xos belgisiga aylandi. Zamonaviy o'zbek rassomlari ijodida ham moviy gamma milliy o'zlik, xotira va ma'naviy musaffolik ramzi sifatida faol qo'llanilmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi. Birinchidan, moviy rangning badiiy taqdiri pigmentlar texnologiyasi taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lib, har bir pigmentning shaffoflik va qoplash xossalari muayyan texnik usul (lessirovka, alla prima, impasto, optik aralashtirish) tanlovini belgilaydi. Ikkinchidan, moviy rangning optik tabiati — qisqa to'lqin uzunligi, chekinish effekti, havo perspektivasidagi vazifasi va simultan kontrast qonuniyatlari — rangtasvirda fazoviy teranlik va kolorit jarangdorligini boshqarishning ilmiy asosini tashkil etadi. Uchinchidan, moviy rang O'zbekiston badiiy madaniyatida me'morchilik, miniatyura va rangtasvir maktabini birlashtiruvchi milliy-estetik konstanta sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur xulosalar oliy va o'rta maxsus badiiy ta'limda rangshunoslik hamda rangtasvir kompozitsiyasi fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirishda, shuningdek, milliy kolorit an'analari zamonaviy ijodiy amaliyot bilan uyg'unlashtirishda foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Amanullaev, A. (2022). SPECIFIC FACTORS OF COMPREHENSIVE STUDY AND ANALYSIS OF THE HISTORY AND CULTURE OF THE UZBEK PEOPLE. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(02), 1-4.
2. Amanullaev, A. A. (2022). CURRENT ISSUES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(03), 1-3.

3. Абдимуминова, Д. А., & Амануллаев, А. А. (2018). Использование традиций этики" устоз-шогирд"(мастер и ученик) на занятиях прикладного искусства. NovaInfo. Ru, 2(85), 203-206.
4. Abdumo‘minovich, A. A. (2023). QADIMDA USTALARNING SHOGIRD TAYYORLASHDA O‘ZIGA XOS MILLIY ANANAVIY ASOSLARI. Journal of Universal Science Research, 1(5), 1440-1447.
5. ABDUMO‘MINOVICH, A. A. (2023). BO‘LG‘USI TASVIRIY SAN‘AT O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA HOZIRGI DAVR DOLZARB MASALALARI. Journal of Universal Science Research, 1(5), 1423-1429.
6. Sodiq, AM (2022). TASVIRIY SAN‘AT ASARLARIDA KOPOZITSiyaNING BADDIY QIMMATINI TAHLIL VA TASHRIB BERA VA O‘QUVCHILARNING BADDIY Idrok HAQIDAGI BILIMLARINI OSHIRISH. XALQARO JURNALI IJTIMOIIY FAN VA INTERDISPLINAR RESEARCH ISSN: 2277-3630 Ta'sir faktori: 7.429 , 11 (03), 149-151.
7. Sodiq, A. M. (2023). BOLAJAK TASVIRIY SANAT OQITUVCHILARIDA BADIY-IJODIY MAHORATLARINI RIVOJLANTIRISHDA MANZARA JANRIDAN FOYDALANISH USULLARI. Journal of Universal Science Research, 1(5), 1430-1439.
8. Muhammad, A. (2022). PECULIARITIES OF THE SCIENTIFIC STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN COMPOSITION AND COLOR IN THE GENRE OF LANDSCAPE. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(02), 5-8.
9. Abdumo, M. A. O. G. L. (2022). Ochiq havoda insonlarni turli xolatlaridan tasvirlar bajarish texnologiyalari. Science and Education, 3(9), 474-480.
10. Abdumo‘Minova, D. A. Q. (2022). Talabalarga tasviriy san‘atdan mashg‘ulotlarni tashkil etishda qalamtasvirning nazariy qonunlardan foydalanish. Science and Education, 3(9), 467-473.
11. Sadiq, A. M. (2024). Studying The Stages Of The Historical Development Of The Landscape Genre And Its Importance In The Development Of The Artistic And Creative

Skills Of Future Visual Arts Teachers. International Journal Of Research In Commerce, It, Engineering And Social Sciences Issn: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 18(01), 28-32.

12. Dildora, A. (2022). TRAINING OF PROFESSIONALS WITH POSITIVE HUMAN QUALITIES IN THE LESSONS OF FINE AND APPLIED ARTS IN THE EDUCATION OF THE MODERN SPIRIT. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(03), 152-154.

13. Dildora, A. (2022). THE EMERGENCE OF SOME MODERN PROBLEMS IN THE FIELD OF ARCHITECTURE IN THE MODERN CONSTRUCTION OF ANCIENT CITIES RICH IN HISTORICAL MONUMENTS AND RELICS. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603, 11(02), 9-11.

14. Қизи, А. Д. А. (2023). РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИЙ ПРАКТИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(4), 201-203.

15. Абдумуминов, М. А. Ў. (2022). РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ ПУТЕМ ИЗУЧЕНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ СОВРЕМЕННЫХ УЗБЕКСКИХ ХУДОЖНИКОВ-ЖИВОПИСЦЕВ. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(2).

16. Sadiq, A. M. (2024). STUDYING THE STAGES OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE LANDSCAPE GENRE AND ITS IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF THE ARTISTIC AND CREATIVE SKILLS OF FUTURE VISUAL ARTS TEACHERS. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 18(01), 28-32.

17. Abdinabi, A. (2024). THE COMPOSITIONAL STRUCTURE OF THE WORKS OF ARTISTS WHO CREATED STILL LIFE IN PAINTING IS THEIR SCIENTIFIC ANALYSIS. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT,

ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 18(01), 17-21.

18. Қизи, А. Д. А. (2023). РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИЙ ПРАКТИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ ИСКУССТВУ. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 1(4), 201-203.

19. Dildora, A. (2024). TEACHING COMPOSITION TO STUDENTS IN FINE ART EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND DEVELOPING ARTISTIC AND CREATIVE THINKING AS A PEDAGOGICAL PROBLEM. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 18(01), 22-27.

20. Abdinabi, A. (2024). THE COMPOSITIONAL STRUCTURE OF THE WORKS OF ARTISTS WHO CREATED STILL LIFE IN PAINTING IS THEIR SCIENTIFIC ANALYSIS. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 18(01), 17-21.

21. Abdinabi, A., & Rayhona, T. (2024). SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE FOUNDATIONS OF ARTISTIC CREATIVITY IN THE TYPES AND GENRES OF FINE ART. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(3), 219-228.

22. Sadiq, A. M. (2024). STUDYING THE STAGES OF THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE LANDSCAPE GENRE AND ITS IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF THE ARTISTIC AND CREATIVE SKILLS OF FUTURE VISUAL ARTS TEACHERS. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 18(01), 28-32.

23. Amanullayev, A. (2026, April). SPECIFIC METHODS AND FORMS OF COMPOSITION IN VISUAL ARTS. In UNIVERSAL INSIGHTS CONFERENCE ON SCIENCE AND SOCIETY (Vol. 5, No. 1, pp. 129-143).

24. Sodiq, A. M. (2026). SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE STAGES OF OIL STILL LIFE PAINTING. GLOBAL TRENDS IN SCIENCE AND INNOVATION, 6(1), 89-102.
25. Dildora, A. (2026). UTILIZATION OF OIL PAINTING TECHNOLOGY IN STILL LIFE COMPOSITION. GLOBAL RESEARCH AND ACADEMIC INNOVATIONS, 6(1), 74-86.